

KISPÁL TAMÁS

Szegedi Tudományegyetem

A metaforikus kifejezések ábrázolása három német és három német–magyar szótárban

Tárgyszavak: *metafora, átvitt jelentés, német–magyar szótár*

1. Bevezetés

Metafora alatt két fogalmi tartomány, egy forrástartomány és egy céltartomány entitásai között fennálló megfelelési rendszert értek. A céltartomány elvontabb fogalmait tapasztalatunk alapján a forrástartomány konkrétabb fogalmi segítségével érthetjük meg. A metaforát tehát nem a hagyományos értelemben vett feltűnő, szokatlan stíluselemnek tekintem, hanem a hétköznapi nyelv természetes és szükségszerű részének, a kreatív gondolkodás bizonyítékának, ahogy ezt a kognitív metaforaelmélet is definiálja. Eszerint az elmélet szerint egész nyelvünk metaforikusan strukturált, ahol a metaforák fogalmi jellegűek és nem egymástól elszigetelt nyelvi kifejezések.

A metaforák szótári kodifikálása nem gyakori téma a metalexikográfiai irodalomban. A frazeologizmusok lexikográfiai feldolgozásával sokan foglalkoztak és foglalkoznak ma is, azonban ez csak részben érinti a vizsgált területet, éspedig a metaforikus frazeologizmusok esetében. Az általam ismert német nyelvű szakirodalom többnyire a metaforák szótárbeli jelölését vizsgálja (pl. DROSDOWSKI 1985), az angol nyelvű írások a metaforák szócikken belüli elhelyezkedését (pl. MEER 1999), egy 1966-os magyar nyelvű írás azt vizsgálja, hogy mi tartozik az „átvitt” vagy „képes” jelentéshez *A magyar nyelv értelmező szótárában* (LENGYEL 1966), Kiss Gábor (Kiss 2001) pedig az „átvitt” minősítésű frazeológiai egységekkel foglalkozik. Az a kérdés általában mindenhol felmerül, hogy a metaforizációs folyamatot hogyan ábrázoljuk a szótárban. A metaforák szótári vizsgálatánál tehát a következő fő problémák adódnak:

- Milyen szavakat és szókapcsolatokat tekintünk metaforikusnak?
- Hogyan jelöljük a metaforát a szótárban?
- A szócikk melyik részében szerepel a metafora?
- Hogyan jelölhető a metaforizációs folyamat a szótárban?

Ezekre a kérdésekre a különböző szótárak különböző válaszokat adnak. Ezeket szeretném szemléltetni a következőkben.

2. A vizsgálat tárgya és célja

Előadásomban a *Duden-Universalwörterbuch* (DUW) német értelmező szótár *Ü* (übertragen = átvitt) jelölésű nyelvi egységeiből kiindulva megvizsgálom az adott

szavakat, szókapcsolatokat, összevetve más német egynyelvű és német–magyar kétnyelvű szótárakkal. A többi vizsgált német szótár: *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache* (LGWDaF), *Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache* (WBDaF). A kétnyelvű szótárak között egy kézisztár és két nagyszótár van: *Német–magyar kézisztár* (Hessky), *Német–magyar szótár* (Halász), valamint annak átdolgozott új kiadása, a *Német–magyar nagyszótár* (Halász–Földes–Uzonyi), azaz összesen három német és három német–magyar általános szótár.

3. A metaforák jelölése a szótárban

A bevezetésben feltett négy kérdést alapul véve először röviden a szótárak metaforadefinícióját, ennek a szótárak előszavában esetlegesen előforduló értelmezését vizsgálom meg.

A három német egynyelvű szótár a következőket írja a *Metapher* (metafora) címszónál:

DUW: (Stilk.): *sprachlicher Ausdruck, bei dem ein Wort (eine Wortgruppe) aus seinem Bedeutungszusammenhang in einen anderen übertragen, als Bild verwendet wird (z. B. das Gold ihrer Haare)* ('nyelvi kifejezés, amelynél egy szó (szócsoport) a jelentésösszefüggéséből egy másikba kerül át, képi használatban')

LGWDaF: Ling; *ein bildlicher Ausdruck, mit dem man e-n indirekten Vergleich herstellt: „Die zarte Knospe ihrer jungen Liebe“ ist e-e Metapher* ('képes kifejezés, amellyel indirekt hasonlatot hozunk létre')

WBDaF: 'sprachlicher bildhafter Ausdruck, der auf Grund mindestens eines gemeinsamen Merkmals vom eigentlichen sprachlichen Ausdruck auf einen anderen übertragen wird': eine Metapher verwenden; seine Sprache ist voller Metaphern; „ein Meer von Blüten, Fahnen“ ist eine Metapher ('nyelvi képszerű kifejezés, amelyet legalább egy közös jegye alapján a tulajdonképpeni nyelvi kifejezésről egy másikra viszünk át')

Ezek a definíciók a metaforák hagyományos értelmezésén alapulnak, olyan jellemzők említésével, mint a képszerűség, a jelentésátvitel vagy a hasonlítás. A DUW előszavában leírja, hogy az *Ü* (= Übertragung) rövidítés az átvitt (képes, metaforikus) jelentésű példákat jelöli. AZ LGWDaF-ban nincs külön jelölése a metaforikus kifejezéseknek. A WBDaF-ban ezzel szemben létezik egy nagybetűs METAPH rövidítés, amely a DÜW *Ü* jelöléséhez képest nagyon ritkán fordul elő. Míg a DUW-ban a B betűnél 168 szónál szerepel az *Ü* jelölés, addig a WBDaF-ban csupán 7 helyen a METAPH jelölés (Backe, Banner, bewegen, Bogen, Bote, buchen, Bürde), (lásd wa₁):

Banner ['bane], das; ~s, ~ 'an einer quer mit dem Schaft verbundenen Stange befestigte Fahne': das ~ tragen; METAPH (<+ Gen.attr.) geh. dem ~ der Wahrheit, Treue folgen

wa₁: **Banner – WBDaF**

A WBDaF előszava nem tartalmaz semmilyen információt arról, hogy mikor alkalmazzák a METAPH jelölést. A három német–magyar szótár *átv.* vagy *átv. is* rövidítést használ az átvitt értelemben vagy az átvitt értelemben is használható címszavaknál vagy szókapcsolatoknál. Erről azonban a szótárak előszava nem tesz említést, csak a rövidítésjegyzékben szerepelnek a rövidítések.

4. A metafora helye a szócikken belül

A DUW-ban adott helye van az *Ü*-vel jelölt kifejezéseknek: a szójelentést a példák követik, először a szó szerint értendő példák, közöttük a kollokációk, majd érdekes módon az átvitt jelentésű példák előtt egyes mondatértékű állandósult szókapcsolatok, az *R* betűvel jelölt *Redensart* és a *Spr* rövidítésű *Sprichwort*, azaz a mondatértékű szólások és közmondások kaptak helyet. Az átvitt jelentésű példák után következnek a *-gal jelölt és félkövér betűvel szedett idiómák, (lásd *wa*₂) (a továbbiakban a szócikkekben lévő vizsgált szókapcsolatokat aláhúzással jelöltem, K.T.):

Tier, das; -[e]s, -e [mhd. tier, ahd. tior, wahrsch. eigtl. = atmendes Wesen]: **1.** *mit Sinnes- u. Atmungsorganen ausgestattet, sich von anderen tierischen od. pflanzlichen Organismen ernährendes, in der Regel frei bewegliches Lebewesen, das nicht mit der Fähigkeit zu logischem Denken u. zum Sprechen befähigt ist*: große, kleine, wilde, zahme -e; ein männliches, kastriertes T.; ein nützliches T.; die niederen -e; das T. ist verendet; er benahm sich wie ein [wildes] T.; -e halten, füttern, dressieren; -e beobachten; R jedem Tierchen sein Pläsierchen (ugs. scherzh.; *jeder muss leben, handeln, wie er es für richtig hält*); Spr quäle nie ein T. zum Scherz, denn es fühlt wie du den Schmerz; *Ü er ist ein T.* (*er ist ein roher, brutaler, triebhafter Mensch*); *sie ist ein gutes T.* (salopp; *sie ist gutmütig u. ein bisschen beschränkt*); *das T.* (*die Rohheit, Triebhaftigkeit*) in ihm; ***ein hohes/großes T.** (ugs.; *eine Person von großem Ansehen, hohem Rang*). **2.** (Jägerspr.) weibliches Tier beim Rot-, Dam- u. Elchwild;

wa₂: Tier – DUW

Az LGWDaF-ban a korábban említetteknek megfelelően nincs külön helye a metaforikus kifejezéseknek. A DUW *Ü*-vel jelölt egységei az LGWDaF-ban vagy példaként, vagy kollokációként, vagy idiómaként szerepelnek. Ugyanez vonatkozik Hessky-re. Ez azért is feltűnő, mert a DUW is külön jelöli az idiómákat. Például az *ihm kocht das Blut in den Adern* a DUW-ban metaforikus, de nem idiomatikus kifejezésként szerepel, míg Hessky-ben az idiómák között szerepel (*jm kocht das Blut in den Adern*). A *j-s Beutel ist leer*, az *etw. reißt ein Loch in j-s Beutel* és a (*tief*) in den *Beutel greifen müssen* kifejezéseket pedig az LGWDaF tekinti idiómák-

nak (lásd wa₄). Hessky a *tief in den Beutel greifen* ('mélyen a zsebébe nyúl') kifejezést „csak” kollokációnak tekinti (lásd wa₅). Halász és Halász/Földes/Uzonyi ezeket a *Beutel* közbeszédben előforduló stílusminősítéssel jelölt (*közb.*) 'erszény, bugyelláris, buksza' jelentésénél mindenféle más jelölés nélkül példaként hozza (lásd wa₆, wa₇). Hasonlóan a *mit jm/etw geht es bergab* és a *mit jm/etw geht es bergauf* szókapcsolatokat az LGWDaF idiómáknak, Hessky kollokációknak tekinti ('(vmely személy/dolog állapota) rohamosan rosszabbodik/romlik'; '(vmely személy/dolog állapota) rohamosan javul'). Halász az utóbbiakat átvitt jelentésűnek tekinti, de nem sorolja a frazeologizmusok közé.

Beutel, der; -s, - [mhd. biutel, ahd. butil, cigtl. = Aufgeschwollenes]: 1. a) *kleines od. größeres sackähnliches Behältnis aus weichem Material*: ein bestickter B.; Tabak in den B. tun; die Wäsche in den B. stecken; b) (ugs.) *Geldbeutel*: den B. [aus der Tasche] ziehen; Ü *jmds. B. ist leer* (jmd. hat kein Geld); *den B. festhalten, zuhalten* (kein Geld ausgeben), *aufmachen* (Geld ausgeben); *etw. geht an den B., reißt ein großes Loch in jmds. B.* (kostet viel); *tief in den B. greifen müssen* (viel zahlen müssen). (...)

wa₃: Beutel – DUW

Beutel der, -s, - <fn>

1 zacskó, tasak: *die Wäsche in den Beutel stecken* a szennyeset a szennyeszsákba teszi * *ein Beutel mit Mehl* egy zacskó liszt * *den Beutel füllen* megtölti a zacskót/tasakot

2 <biz> pénztárca, erszény: *den Beutel (aus der Tasche) ziehen* előveszi a pénztárcát || *den ~ festhalten* nem szórja a pénzt * *tief in den ~ greifen* mélyen a zsebébe nyúl

3 (állatoknál) erszény: *der Beutel des Kängurus* a kenguru erszénye

wa₅: Beutel – Hessky

rB'eutel' [~s, ~] (s.) 1. zacskó, tasak; *ein ~ voll Salz* egy zacskó só 2. (*közb.*) a) zseb; b) erszény, bugyelláris, buksza; *gespickter ~* dagadt/teli erszény; *leerer/schmaler ~* lapos/vékony/üres erszény; *das erlaubt mein ~ nicht* ezt nem bírja a pénztárcám; *den ~ festhalten/zuhalten* fogához veri a garast, szűkmarkú; *er zieht den ~ nicht gern* nem szívesen nyitja ki a bukszáját, nem szeret fizetni; *das geht an den ~* ez zsebre megy; *sie zehren aus einem ~* egy/közös kasszán élnek; *aus seinem ~ zehren* saját zsebéből/pénzén él; *du wirst tiefer in den ~ greifen müssen* mélyebben a zsebedbe kell majd nyúlnod; *jobban ki kell majd nyitnod az erszényedet; in seinem eigenen ~ lügen* a) egész vagyont hazudik össze magának; b) azt hazudja, hogy nagy vagyona van; *das riß ein arges Loch in seinem ~* ez alaposan megkönnyítette a pénztárcáját; *sich nach seinem ~ richten* erszényéhez/zsebéhez alkalmazkodik 3. tarisznya, (oldal)zsák 4. malomszita, pítla 5. (zoo.) erszény 6. (biz.) hólyag, hóhányó 7. (*köz.*) zacskó, tők

wa₆: Beutel – Halász

Beutel der; -s, -; 1 ein relativ kleiner Behälter in der Form e-s Sackes (bes aus Stoff, Leder od. Plastik): *seinen Tabak im B. aufbewahren*; *Fleisch in e-m Beutel einfrieren* || -K.: *Gold-, Leder-, Müll-, Plastik-, Tabak(s)-* 2 (bei bestimmten Tieren) e-e tiefe Hautfalte in der Form e-s Sackes, in der das Junge transportiert wird: *Das Junge des Kängurus sitzt im B. seiner Mutter* || K-: *Beutel-, -tier* || 1D *j-s B. ist leer* gespr; j-d hat kein Geld (mehr); (*tief in den B. greifen müssen* gespr; viel Geld zahlen müssen; *etw. reißt ein Loch in j-s B. gespr*; etw. belastet j-n finanziell sehr stark

wa₄: Beutel – LGWDaF

rB'eutel' [~s, ~] (s.) 1. zacskó, tasak; *ein ~ voll Salz* egy zacskó só 2. (*közb.*) a) zseb b) erszény, bugyelláris, buksza; *gespickter ~* dagadt/teli erszény; *leerer/schmaler ~* lapos/vékony/üres erszény; *das erlaubt mein ~ nicht* ezt nem bírja a pénztárcám; *den ~ festhalten/zuhalten* fogához veri a garast, szűkmarkú; *er zieht den ~ nicht gern* nem szívesen nyitja ki a bukszáját, nem szeret fizetni; *das geht an den ~* ez zsebre megy; *sie zehren aus einem ~* egy/közös kasszán élnek; *aus seinem ~ zehren* saját zsebéből/pénzén él; *du wirst tiefer in den ~ greifen müssen* mélyebben a zsebedbe kell majd nyúlnod; *in seinem eigenen ~ lügen* (i) egész vagyont hazudik össze magának (ii) azt hazudja, hogy nagy vagyona van; *das riß ein arges/großes Loch in seinem ~* ez alaposan megkönnyítette a pénztárcáját; *sich nach seinem ~ richten* erszényéhez/zsebéhez alkalmazkodik 3. tarisznya, (oldal)zsák 4. malomszita, pítla 5. zoo erszény 6. A, durva hólyag, hóhányó 7. durva zacskó, tők

wa₇: Beutel – Halász–Földes–Uzonyi

Itt felmerül a kérdés, hol a határ a kollokáció és az idióma között. Hessky bevezetőjében leírja, hogy „Kollokáción olyan tipikus, a német nyelvre jellemző szókapcsolatot értünk, amelynek fordítása az adott jelentéspontban szereplő magyar megfelelővel nem lehetséges, vagy szokatlan megoldást eredményezne” (X). Ez a definíció azonban nem ad választ a kérdésünkre. Ami az idiómákat illeti, azokat a szókapcsolatokat szokás az idiómák közé sorolni, amelyeknél nem beszélhetünk szinkron motivációról. A szinkron motivációt ugyan többféleképpen értelmezik, mert például a kognitív szemantika általában a népi etimológiát is a motiváltság kritériumának tekinti a hagyományos frazeológiával szemben. Mindenesetre azoknál a szókapcsolatoknál, ahol egy szó átvitt értelmű jelentéssel bír és a motiváció az átlag anyanyelvi beszélő számára követhető, általában még kollokációról és nem idiómáról beszélünk. Valószínűleg ezért sorolta Hessky az említett három kifejezést a kollokációk közé. A frazeologizmusokat Hessky bevezetőjében úgy definiálja, hogy „ezek olyan állandósult szókapcsolatok, amelyekben az alkotóelemek részben vagy teljesen elvesztették önálló jelentésüket” (X).

Néhány példa még arra, amikor Hessky (véleményem szerint helyesen) kollokációként veszi fel azokat a példákat, amelyeket a DUW az adott szó alkalmi metaforikus használatként kodifikál:

den Rechtsweg beschreiten – jogi útra lép (lásd wa₈, wa₉)

den Thron besteigen – trónra lép (lásd wa₁₀, wa₁₁)

einen festen/klaren Standpunkt beziehen – határozott/egyértelmű álláspontot foglal el

be|schrei|ten <st. V.; hat> (geh.): (*einen Weg, eine Richtung*) *schreitend gehen, einschlagen*: er beschrift den markierten Pfad zum See; Ü *neue Wege b.* (*eigene Gedankengänge entwickeln, anders vorgehen od. gestalten als bisher üblich*); *den Rechtsweg b.*

be|schrei|ten beschrift, beschriften A h <ige> <vál, átv is> (rá)lép vmire: *Er beschrift den Pfad zum See. A tóhoz vezető ösvényre lépett. * Die Forschung muss neue Wege beschreiten. A kutatásnak új utakra kell lépnie.* || *den Rechtsweg* – jogi útra lép

wa₈: beschreiten – DUW

wa₉: beschreiten – Hessky

be|stei|gen <st. V.; hat>: a) *auf etw. [hinauf]steigen*: einen Berg, einen Aussichtsturm, ein Pferd b.; Ü *den Thron b.* (*die Herrschaft als Kaiser, König o. Ä. übernehmen*); b) *bespringen*; c) *über Treppen in etw. gelangen, in etw. hineinsteigen*: den Zug b.;

be|stei|gen bestieg, bestiegen A h <ige> megmászik vmit, felmászik, felszáll vmire: *einen Berg besteigen* vmely hegyet megmászik / hegyre felmászik * *den Zug besteigen* felszáll a vonatra || *ein Pferd* ~ lóra ül • *den Thron* ~ trónra lép

wa₁₀: besteigen – DUW

wa₁₁: besteigen – Hessky

5. A metaforizációs folyamat lexikográfiai ábrázolása

A metaforizációs folyamatot a Klappenbach–Steinitz-féle hatkötetes WDG (*Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*) megpróbálja ábrázolni úgy, hogy az éppen metaforizálódó szójelentéstől kezdve a részben vagy teljesen metaforizált jelentésig különböző jelöléseket és a szócikken belül különféle elhelyezést alkalmaz (pl. Drosdowski 1979–1985, 387). Az ilyen részletes differenciálás azonban túl problematikusnak bizonyult, mind az ábrázolt metaforizációs állapot kérdéses volta miatt, mind a folyamat dinamikus jellegéből adódó változások miatt. A metaforizáció dinamikájára utal az is, hogy több példa, amit a DUW átvitt értelmű jelentéssel jelölt meg, más újabb szótárakban önálló jelentéssel szerepel. Azt írja Drosdowski (1979–1985, 386), a DUW valamint a *Duden Großes Wörterbuch der deutschen Sprache* szerkesztője, hogy az *Ü* jelölés azokra az esetekre vonatkozik, amelyeket az átlagos beszélő a kompatibilitás megsértése miatt képletesnek, képinek vagy szokatlannak talál. Az *Ü* jelölést a szótár csak az alkalmi, de nem lexikalizált esetekre akarja használni. Ennek megfelelően az *Ü* jelölésű kifejezések a DUW-ban a címszó egy adott jelentésének alkalmi metaforikus jelentéshasználataként szerepelnek. Ezzel szemben a többi vizsgált szótárban több ilyen jelentés önálló jelentésként szerepel, például:

Bauch (LGWDaF, Halász)
beduseln/beduselt (Halász, Halász–Földes–Uzonyi)
Beigeschmack (LGWDaF) (lásd wa₁₂, wa₁₃, wa₁₄)
beißen (LGWDaF, WBDaF, Hessky)
beschmutzen (LGWDaF, Hessky) (lásd wa₁₅, wa₁₆, wa₁₇)
Beschuss (LGWDaF) (lásd wa₁₈, wa₁₉, wa₂₀, wa₂₁)
betäuben (LGWDaF, WBDaF)
bezahlen (Hessky, Halász–Földes–Uzonyi)

Bei|ge|schmack, der, -[e]s: *zusätzlicher, den eigentlichen Geschmack von Esswaren meist beeinträchtigender Geschmack*: ein bitterer, unangenehmer B.; *Ü das Wort hat einen schlechten B. bekommen*.

wa₁₂: Beigeschmack – DUW

Bel-ge-schmack der; *nur Sg; 1 ein zusätzlicher Geschmack, der mst als störend empfunden wird: Bier aus der Dose hat oft e-n metallischen B. 2 ein mst unangenehmer Eindruck, den etw. bei j-m hinterlässt: Die ganze Affäre hatte e-n unangenehmen B.*

wa₁₃: Beigeschmack – LGWDaF

Bei|ge|schmack der, -(e)s <fn> melléktz: *ein unangenehmer Beigeschmack kellemetlen mellékiz * Das Wort hat einen schlechten Beigeschmack bekommen. A szónak rossz mellékize lett.*

wa₁₄: Beigeschmack – Hessky

be|schmut|zen <sw. V.; hat>: [*unabsichtlich*] *schmutzig machen*: den Teppich [mit Straßenschuhen] b.; du hast dir das Hemd, dich beschmutzt; *Ü jnds. Namen, das Andenken der Verstorbenen b.;*

wa₁₅: beschmutzen – DUW

be-schmut-zen; *beschmutzte, hat beschmutzt; [V] 1 j-n / etw. (mit etw.) b. j-n / etw. schmutzig machen 2 j-n / etw. b. j-n / etw. schlecht machen <das Ansehen, den Ruf, die Ehre e-r Person b.>*

wa₁₆: beschmutzen – LGWDaF

be|schmut|zen A h <ige>

1 beszenyez, bepiszkít, bekoszol vmit: *Du hast dir das Hemd beschmutzt.* Bepiszkítottad/Bekoszoltad az ingedet.

2 meggyaláz, beszenyez vmit: *das Andenken der Verstorbenen beschmutzen* meggyalázza az elhunytak emlékét

wa₁₇: beschmutzen – Hessky

Be|schuss, der, -es: **1.** (Milit.) *das Beschießen* (a). *gezieltes Feuer aus Schusswaffen*: unter [schweren, direkten] B. geraten; unter B. liegen; Ü *etw. unter B. nehmen* (ugs.; *etw. scharf [in der Öffentlichkeit] kritisieren*); *unter B. stehen, geraten* (ugs.; *scharf [in der Öffentlichkeit] kritisiert werden*). **2.** (Physik) *das Beschießen* (b): Kernspaltung durch B. mit Neutronen. **3.** (Technik) *Prüfung von Handfeuerwaffen durch Schießen mit verstärkter Ladung.*

Be|schuss der; -es; *nur Sg; 1 mst scharfe (öffentliche) Kritik von mehreren Personen*: *Der Minister geriet/stand wegen seiner Privatgeschäfte unter B.* **2 Mil**; intensives Schießen mit Waffen (<j-n/etw. unter B. nehmen; unter B. liegen, stehen): *Die Soldaten nehmen/halten die Stadt unter B.* || -K: **Artillerie-3 Phys**; *das Beschießen* (3) von Atomkernen || -K: **Elektronen-**

wa₁₈: Beschuss – DUW**wa₁₉: Beschuss – LGWDaF****Be|schuss** der, -es <fn>

1 <ka> lövetés, tűz: *unter schwerem Beschuss liegen/stehe* heves tűz alatt áll * *etw. unter Beschuss nehmen/halten* tűz alá vesz/tűz alatt tart vmit

2 <fiz> (elemi részecskével való) bombázás

3 <műsz> belövés

♦ *unter ~ geraten* <biz> bírálatok/támadások keresztüzébe kerül ♦ *unter ~ stehen* <biz> heves támadások érik ♦ *jn/etw. unter ~ nehmen* <biz> vkit/vmit hevesen támad

wa₂₀: Beschuss – Hessky

Be|schuss ← **Beschuß** **1. kat**, **műsz** belövés **2. kat** lövetés, ágyúzás; *unter ~ geraten/stehe* a kritika keresztüzébe(n) kerül/áll **3. fiz** bombázás; *der ~ mit Neutronen [atom-technika]* bombázás neutronokkal

wa₂₁: Beschuss – Halász–Földes–Uzonyi

Ezek a jelentések egy metaforizációs folyamat eredményeként lexikalizálódtak és ennek megfelelően a vizsgált szókapcsolatok érthetően csupán példaként szerepelnek, nem pedig kollokációként vagy idiómaként. A metaforizációra ilyenkor az *áfv.* jelölés utalhat a német–magyar szótárakban. Itt megjegyzendő, hogy Hesskyben, Halász-ban és Halász–Földes–Uzonyi-ban a *Beigeschmack* szónál szerepel átvitt értelmű szókapcsolat, mégsem jelölik azt *áfv.* jelöléssel (lásd wa₁₄). Az is fel-tűnő, hogy míg Hessky a *jn/etw. unter Beschuss nehmen* ('vkit/vmit hevesen támad'), az *unter Beschuss stehen* ('heves támadások érik') és az *unter Beschuss geraten* ('bírálatok/támadások keresztüzébe kerül') kifejezéseket frazeologizmusként (lásd wa₂₀), az LGWDaF az utóbbi kettőt csupán kollokációként veszi fel (lásd wa₁₉). Az LGWDaF-ban magyarázható ez azzal, hogy a *Beschuss* önálló jelentéseként, sőt – talán helytelenül – első jelentéseként szerepel a '*scharfe (öffentliche) Kritik von mehreren Personen*' ('több személy általi éles (nyilvános) kritika'). Ennek

a jelentésnek a lexikalizálódása utal a szó metaforizációjának befejeződésére is a *háború* forrástartományból a *vita* céltartományba. Halász–Földes–Uzonyi-ban a *Beigeschmack* szóhoz hasonlóan a *Beschuss* szónál is a szó eredeti jelentésénél *átv.* jelölés nélkül példaként szerepel egy átvitt értelmű szókapcsolat, az *unter Beschuss geraten/stehe(n)* ('a kritika keresztüzzébe(n) kerül/áll') (lásd wa₂₁).

6. Összefoglalás

Összefoglalva elmondható, hogy a DUW a metaforák kodifikálását illetően elavult és következtelen. A szótár szerkesztője szerint az *Ü* rövidítéssel jelzett szókapcsolatok alkalmi metaforák. A vizsgálat kimutatta, hogy a többi modern szótárban ugyanezen egységek nagy része lexikalizált. Ebből azt a következtetést levonni helytelen volna, hogy a DUW megjelenése óta lexikalizálódtak az említett metaforák. Ugyanis a DUW 1996-ban megjelent harmadik kiadását vizsgáltam meg. Sajnos tehát a tény az, hogy a DUW-ban megvizsgált kifejezések nagy része lexikalizált és ezeknek a státuszát a harmadik kiadásban sem változtatták meg, ami az egyébként kiváló szótár nagy hiányosságát mutatja a metaforák kodifikálását illetően. Ezzel szemben a nyelvtanulóknak készült LGWDaF és Hessky ezen a területen sokkal megbízhatóbb.

Az előadásom elején a kognitív metafora definícióját idéztem. Ebben az elméletben főleg azok a metaforák érdekesek, amelyek rendszert alkotnak, mint például a *vita háború* kognitív metaforához tartozó egyes nyelvi kifejezések. Az említett *unter Beschuss geraten* ('bírálatok keresztüzzébe kerül'), valamint az *angreifen* ('megtámad') és a *Gefecht* ('szócsata, szópárbaj') szavak is ehhez a kognitív metaforához tartoznak. Ezen metaforák rendszerének lexikográfiai szemléltetése azonban egy alfabetikus általános szótárban aligha lehetséges. Ugyanígy nem várható el egy általános szótártól az sem, hogy az ugyanazon metaforamezőkhöz vagy -tartományokhoz tartozó metaforák rendszerét szemléltesse, mint ahogy ezt Gerhard Strauß (STRAUß 1991) az *állat–ember* séma rendszerének példájával javasolja (vö. DROSDOWSKI 1989). Az ilyen rendszerezéseket többnyire csak speciális szótárban lehet megvalósítani. Ezért arra kell törekedni, hogy a metaforaelméletek azon részeit próbáljuk a szótárban megjeleníteni, amelyek a lexikográfiai gyakorlatban megvalósíthatóak.

SZÓTÁRAK

DUW = *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*. Hrsg. u. bearb. vom Wiss. Rat u.d. Mitarb. d. Dudenred. Unter Leitung von Günther Drosdowski. 3. Aufl. Mannheim. 1996.

Halász = HALÁSZ ELŐD 1986. *Német–magyar szótár*. 8. kiad. Budapest.

Halász–Földes–Uzonyi = HALÁSZ ELŐD–FÖLDES CSABA–UZONYI PÁL 1998. *Német–magyar nagyszótár*. Budapest.

Hessky = HESSKY REGINA (szerk.) 2000. *Német–magyar kézisztár*. Budapest.

LGWDaF = GÖTZ, DIETER–HAENSCH, GÜNTHER–WELLMANN, HANS (Hrsg.) 2001. *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Berlin. 5. Aufl.

WBDaF = KEMPCKE, GÜNTER 2000. *Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Berlin.

IRODALOM

- DROSDOWSKI, GÜNTHER 1985. Die Metapher im Wörterbuch. In ZGUSTA, LADISLAV (Hrsg.): *Probleme des Wörterbuchs*. Darmstadt. 378–388. (Wege der Forschung, 612.)
- DROSDOWSKI, GÜNTHER 1989. Die Beschreibung von Metaphern im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. In HAUSMANN, FRANZ JOSEF–WIEGAND, HERBERT ERNST–REICHMANN, OSKAR–ZGUSTA, LADISLAV (Hrsg.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. 1. Teilband. Berlin. 797–805. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 5.1.)
- KISS GÁBOR 2001. Az „átvitt” minősítésű frazeológiai egységek A magyar nyelv értelmező szótárában. In KEMÉNY GÁBOR (szerk.): *A metafora grammatikája és stilsztikája*. Budapest. 158–169.
- LENGYEL LAJOS 1966. „Átvitt” vagy „képes” jelentés? In ORSZÁGH LÁSZLÓ (szerk.): *Szótártani tanulmányok*. Budapest. 161–182.
- MEER, GERART VAN DER 1999. Metaphors and Dictionaries. The Morass of Meaning, or How to Get Two Ideas for One. *International Journal of Lexicography*, 12. 3. 195–208.
- STRAUß, GERHARD 1991. Metaphern – Vorüberlegungen zu ihrer lexikographischen Darstellung. In HARRAS, GISELA–HAß, ULRIKE–STRAUß, GERHARD (Hrsg.): *Wortbedeutungen und ihre Darstellung im Wörterbuch*. Berlin. 125–211. (Schriften des Instituts für deutsche Sprache, 3.)

Der Beitrag geht von den durch Ü (= übertragen, metaphorisch) markierten sprachlichen Einheiten der Strecke „B” im Duden-Universalwörterbuch (DUW) aus, indem ihre Darstellung mit der Kodifizierung dieser Einheiten in zwei deutschen Lernerwörterbüchern und drei deutsch-ungarischen Wörterbüchern verglichen wird. Der Analyse der Markierung und der Platzierung der Einheiten mit übertragener Bedeutung folgt die Behandlung der Einordnung der so markierten Wörter und Ausdrücke des DUW in den anderen untersuchten Wörterbüchern. Die Untersuchung kommt zu dem Ergebnis, dass die Aufnahme und die Darstellung der verschiedenen sprachlichen Einheiten unter der Abkürzung Ü im DUW – zumindest in der untersuchten Strecke „B” – inkonsequent und mitunter veraltet ist.